

6.

Přístup základních potřeb, lidsko-právní přístup, občanská společnost a alternativní rozvoj

Cílem této kapitoly je:

- představit mikroobrat v rozvojové teorii a přístupy zaměřené na člověka
- kritika top-down přístupů
- přístup základních potřeb
- přístup lidských práv a lidsko-právní přístupy

V této kapitole je představen přístup, který vznikl jako kritika na přístupy shora (*top-down approaches*). Přístup základních potřeb představuje obrat v samotné filozofii rozvojových aktivit. Po desetiletích přístupů zaměřených na makroekonomické politiky je pozornost zaměřena na naplňování potřeb konkrétních jedinců, nikoli na abstraktní indikátory o ekonomickém růstu či úrovni investic.

V následujícím textu je nejdříve představen přístup základních potřeb a současný globální projekt, který z tohoto přístupu čerpá, *Rozvojové cíle tisíciletí*. V následující části jsou přestaveny *přístupy lidských práv* a *lidsko-právní přístupy*, jako jeden z nejvýznamnějších trendů v rozvojové teorii, který od 90. let získává na významnosti v kontextu rozvoje. V poslední části je potom představeno sociální zabezpečení pro marginalizované jako vynořující se konsensus napříč paradigmaty.

6.1. ZAMĚŘENO NA ČLOVĚKA: PŘÍSTUP ZÁKLADNÍCH POTŘEB

Ke konci 60. let narůstala nespokojenost a deziluze z výsledků rozvojových snah předcházejících dvou desetiletí. Kritice byl podroben analytický aparát, tj. teorie a koncepty, které tematizovaly rozvoj, neboť tyto analytické nástroje nezachycovaly z hlediska rozvoje důležité indikátory, jako je rozložení bohatství. Empirická data ukazovala, že ekonomický růst byl doprovázen *nárůstem absolutní a relativní chudoby*. Jako odpověď na toto dilema byl navržen přístup, který je zacílený na poskytování základních potřeb *přímo konkrétní cílové skupině*, a nikoli jako výsledek *trickle-down* efektu (Elliott, 2008, s. 41).

Přístup základních potřeb čerpá z několika zdrojů, avšak nejzjevnějším je humanistická psychologie let 60. a koncept hierarchizace potřeb. Přístup se vyvinul z perspektivy naplňování *základních potřeb (basic need approach, BNA)*, která v klimatu deziluze z *topdown* přístupů představovala prosazování opačného zaměření. BNA měl poskytnout návody, jak kompenzovat nedostatky tehdejších dominantních přístupů (Pradip, 1984). Hlavní kritika dosavadních přístupů spočívala v tom, že byl rozvoj praktikován jako aktivita „shora“, tj. stylem, kdy důležité rozhodnutí jsou kontrolována mezinárodními aktéry (institucemi) prosazovanými experty, kteří spolupracují s lokálními elitami. Jak je zřejmé, vypadl z tohoto přístupu „lid“, který se stal *pasivním objektem rozvojových praktik*. Empirická data již na konci 60. let jasně prokazovala, že ekonomický růst není automaticky doprovázen růstem dalších indikátorů rozvoje, jako jsou jako zaměstnanost, snižování chudoby a nerovností (Brohman, 1996, s. 202). V některých zemích, přestože vykazovaly ekonomický růst, nedocházelo k „prosakování“ (*trickle-down*) tohoto růstu do všech segmentů společnosti. Na počátku 70. let žila stále polovina Jihu v absolutní chudobě, což představovalo téměř 950 miliónů lidí (*ibid.*). Redefinovaným

cílem rozvoje se tedy měl stát nejenom ekonomický růst, ale i *spravedlivější redistribuce* plodů tohoto růstu. Ruku v ruce s redistribucí pak měla být *podporována lokální participace a odklon od megaprojektů*. Např. za vlády např. Jawaharlala Nehrua v Indii byly budovány „katedrálami pokroku“ – obrovské přehrady (o novější stavbě Sardar Sarova, viz část o lidských právech), či obdobné politiky Nasira v Egyptě. Rozvoj byl kritizován jako *samozvaná intervencionistická praktika*, založená na etnocentrické představě s těžištěm v modernizaci, inovacích, managementu, přenosu technologií a rozvojové pomoci. Hlubší morální otázky ohledně základů, které legitimizují tento intervencionistický přístup, nebyly reflektovány (Brohman, 1996, s. 203–204). V tomto období tedy dochází k odklonu od zaměření na makro-ukazatele, které shrnovaly údaje neživých zdrojích (kapitál, investice) k příklonu k zaměření na zdroji živé (*ibid.*) a na zlepšení kvality života. V pojetí *lidského rozvoje* je tedy rozvoj chápán jako míra úspěšného naplňování základních potřeb. V centru pozornosti je distribuce bohatství a zaměření na člověka se projevuje v rozšiřování možností daného jedince. Přístup skrze naplňování základních potřeb znamená přímější zacílení na redukci chudoby než tomu bylo u makro-politik, u kterých byla redistribuce druhotným (a mylně pokládaným za automatický) procesem, doprovázejícím ekonomický růst.

Přístup základních potřeb (*Basic needs approach, BNA*) je založen na širokém konsensu, že základní *fyzické, intelektuální a psychologické potřeby jsou všem lidem společné* a jejich naplňování představuje základní předpoklad pro naplněný život. Přístup naplňování základních potřeb vznikl po první rozvojové dekádě, kdy se začaly objevovat pochybnosti o empirickém potvrzení teze o prosakování ekonomického růstu (*trickle-down effect*) do všech vrstev společnosti. Dudley Seers¹³⁰ se v prvním prezidentském proslovu adresovaném *Společnosti pro mezinárodní rozvoj* (1969) zaměřil na otázky, které je třeba klást v kontextu rozvoje. Těmito otázkami jsou – *jaký je vývoj chudoby, nezaměstnanosti a distribuce příjmů?* Pokud nedošlo ke zlepšení všech, jednoho či dvou indikátorů, nebo pokud dokonce došlo k nárůstu všech tří indikátorů, potom by bylo podivné takový výsledek nazývat rozvojem, i když by došlo ke zdvojnásobení příjmu *per capita* (podle Hunt, 1989, s. 260). Seers¹³¹ zastával pozici, že ekonomický růst je stále předpokladem pro stabilní růst, avšak nemůže být jediným indikátorem pro rozvoj, a je třeba přístupu nového. Tento nový přístup byl inspirován jak neomarxistickou školou, tak dalšími radikálními přístupy k rozvoji, v kontextu kritiky narůstajících nerovnos-

---

¹³⁰ *Sf. také SEERS, D. (1979): The Meaning of Development: Four Critical Studies, London: Fran Cass. Světové konference žen: <http://www.unwomen.org/en/how-we-work/intergovernmental-support/world-conferences-on-women>; platforma OSN žen cf.: <http://www.unwomen.org/en/about-us/about-un-women#sthash.5MUuB83S.dpuf>.*

¹³¹ *Přístup naplňování základních potřeb intelektuálně vznikl na půdě Sussexského Institute of Development Studies, kde Seers působil, ale zároveň působil jako vedoucí několika misí ILO do Keni.*

tí v nesocialistickém třetím světě (Hunt, 1989, s. 260). Robert McNamara (tehdy v čele Světové banky) se v roce 1973 postavil za tento přístup. Jelikož byly tehdejší rozvojové politiky zaměřeny na růst HDP, dopady nárůstu nerovné distribuce příjmů nebyly dostatečně zohledňovány v cílech rozvojových politik (v té době žilo v absolutní chudobě přibližně 800 milionů lidí¹³² (srov. také Brohman, 1996). Výsledkem celkové deziluze bylo *hledání nových rozvojových strategií*. V roce 1975 zpráva Dag Hammerskjöldovy nadace postulovala tento nový přístup, kterým má napříště být *naplňování základních potřeb (basic needs approach)* jako nová rozvojová strategie s cílem eliminovat absolutní chudobu (Hunt, 1989, s. 265). Za tento přístup se v roce 1975 na *World Employment Conference* postavila i ILO. Na této konferenci byla ujednána strategie naplňování základních potřeb s cílem eliminace absolutní chudoby do roku 2000.

Postulovány byly čtyři kategorie naplňování potřeb (Hunt, 1989, s. 265–266, zvýrazněno A.N.):

1. Minimální požadavky pro osobní spotřebu, tj. potrava, přístřeší, oblečení.
2. Přístup k základním službám, jako je pitná voda, sanitární zařízení, doprava, zdraví a vzdělání.
3. Dostupnost adekvátně placené práce pro každého, kdo chce pracovat.
4. Potřeby více kvalitativní povahy, jako je uspokojující životní prostředí a potřeba participace na rozhodnutích ovlivňujících život a osobní svobody.

Již na samotné konferenci byla dána přednost naplňování prvních dvou bodů, na úkor bodu zejména čtvrtého, které se stanou cíli zejména alternativních politik v letech 80. Na konferenci také došlo ke shodě, že vlády všech zúčastněných zemí se budou snažit zajistit poskytnutí všech čtyř kategorií základních potřeb do roku 2000. Tyto hodnoty znamenaly radikální posun v náhledu na rozvoj, neboť se snažily integrovat ekonomický, sociální a politický rozvoj (Hunt, 1989, s. 266).

Do tohoto období také spadají první iniciativy, které jsou zaměřené na speciální skupiny, v této dekádě konkrétně ženy. V dekádě zaměřené na podporování rovných příležitostí je narovnána rozvojová „genderová slepota“ a ženy se stávají aktivními participanty rozvoje. Do současné doby byly realizovány čtyři světové konference žen. První se konala v Mexiku v roce 1975, následovaná Kopenhágenem (1980), keňským Nairobi (1985) a Pekingem (1995) (viz pozn. 130). Vyvrcholením těchto konferencí byl Pekingský dokument, který stanovuje 12 prioritních oblastí, ve kterých má dojít k posilování pozice žen a realizování jejich plného práva volby. Na podporu realizace těchto

---

¹³² *Narůstání ekonomické nerovnosti v nejchudších státech světa bylo potvrzením Kuznetsovy dřívější hypotézy, podle které s narůstající nerovností koreluje nárůst Giniho koeficientu v počátečních fázích ekonomického růstu.*

cílů byla vytvořena institucionální platforma při OSN zvaná OSN ženy (UN Women, the United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women) (ibid.).

Přístup základních potřeb je jedním z prvních přístupů propagovaných aktéry neziskového sektoru a představuje argument založený na morálních a ideových přesvědčeních. Již první verze přístupu základních práv se setkaly s kritikou, která požadovala *robustnější legitimizaci* implementace těchto cílů.

Kritika původního přístupu základních potřeb:

- Koncept BNA postrádá operacionální přesnost, která je potřebná pro plánování strategií.
- Prosazování BNA je v konfliktu s cílem maximalizace růstu. Kritici tento fakt interpretovali jako udržování ekonomické a technické zaostalosti.
- Pokud by mělo být poskytnuto zaměstnání chudým, budou v krátkodobém horizontu rozvíjející se země zaklíněny v neustálém důrazu na primární produkci a užívání primitivních technologií, tj. na lidskou práci intenzivních technologií.
- Náklady na realizování této vize naplňování základní potřeb jsou pro veřejné rozpočty rozvíjejících se zemí neúnosné.
- Teoretické argumenty BNA představují intelektuální eklekticismus jako výsledek směsi sebrané z různých škol a postrádají logickou koherenci.

(Hunt, 1989, s. 266–267)

Zvláštní pozornost je věnována tzv. *sektorovým analýzám* – tj. zkvalitnění a demokratičtějšímu přístupu v poskytování služeb v dané oblasti, např. zdravotní péči¹³³, otázce potravinové bezpečnosti a dostupnosti vzdělání. Tohoto kvalitativního i kvantitativního pokroku mělo být dosaženo zlepšením a *přeorientováním veřejných služeb*. Cíle přístupu lidského rozvoje zahrnují o otázky „občanské vybavenosti“, tzn. pro RZ klíčové otázky, jako je přístup k pitné vodě, sanitaci a další aspekty, v současném diskursu systematizovány do projektu *Rozvojových cílů tisíciletí* (viz pozn. 133).

Z hlediska nomologického vs. idiografického zaměření paradigmatu (viz kapitola 1), nachází se paradigma lidského rozvoje blíže k nomologickému pólu, přesto však nelze toto paradigma srovnávat v míře nomologičnosti s modernizační školou či neoklasickou

¹³³ Do tohoto období spadá i přelomová Almaatská deklarace, jejímž cílem bylo zajištění univerzálního přístupu k primární zdravotní péči, viz *World Health Organization Report 2008: Primary Health Care: Now More than Ever*. Ženeva. Dostupné z: <http://www.who.int/whr/2008/en/index.html>; otázce přístupu k pitné vodě je věnováno monotematické číslo *Ročenky lidského rozvoje 2006: Human Development Report 2006* <http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/human-development-report-2006/>

ekonomií. Již od počátku bylo poukazováno na to, že obsah základních potřeb nemusí být nutně univerzální, a ozývaly se legitimní hlasy, zdůrazňující regionální variace mezi jednotlivými kulturami a zeměmi, tj. BNA jako sociálně konstruovaná záležitost konvencí¹³⁴ (Pradip, 1984). Protiargument obhajující univerzálnost tohoto přístupu tvrdí, že existuje minimální úroveň osobní spotřeby a přístupu k veřejným službám, které jsou považovány, bez ohledu na geografickou či kulturní lokaci, za nezbytné pro důstojný životní standard. Dalším aspektem byla *kvantifikace ukazatelů*, tj. jednotlivé potřeby byly kvantifikovány do podoby minimálního obytného prostoru či minimální denní spotřeby vody.

Shrňme tedy, že BNA v sobě zahrnuje dva proudy, kdy první proud zastává *objektivní interpretaci potřeb*, přístup propagovaný např. SB, ILO či různými bilaterálními aktivitami. V tomto přístupu jsou stanoveny např. denní minimální přísun kalorií či vybavenost domácnosti¹³⁵. Přístup druhý nechává více prostoru pro *subjektivní interpretaci potřeb* (posun k idiografičnosti), kdy jsou potřeby chápány jako historicky, kulturně a sociálně podmíněné a zohledňující tedy partikulární kontext sociálního systému (Brohman, 1996, s. 203).

Neméně významnou a přelomovou událostí bylo také zaměření pozornosti na otázky limitů životního prostředí a jeho znečišťování, s rozsáhlou literaturou, kladoucí si otázky o udržitelnosti míry spotřeby rozvinutého světa a aspirací RZ na podobné úrovni spotřeby. Proto druhý pilíř lidského rozvoje zahrnuje otázky toho, aby existoval svět, který ještě bude obyvatelný. Na konferenci v Mexiku 1974, zastřešenou *Cocoyackou deklarací*, nazvanou *Patterns of Resource Use, Environment and Development Strategies* (Brohman, 1996, s. 204), byl vytyčen cíl senzibilizace k otázkám životního prostředí a kontextualizace rozvojových aspirací v limitech daných přírodními zdroji.

Přístupy lidského rozvoje a koncept trvalé udržitelnosti znamenalo první vážné snahy o formulaci „alternativních“ přístupů v rozvoji. V protikladu s Pietersovou (2001) interpretací však z hlediska současných trendů není vhodné tyto iniciativy zařazovat pod perspektivu „alternativního rozvoje“, neboť hlavní cíle – multidimenzionální přístup k rozvoji s důrazem na úctu a důstojnost lidského života spolu s implementací skrze důraz na „třetí systém“, tj. neziskový sektor¹³⁶ – byly bezesporu začleněny do zcela mainstreamových přístupů.

Z hlediska naší geografické lokace je důležité zdůraznit, že se k paradigmatu lidského rozvoje přihlašuje i Evropská unie, a to v konsensu ohledně rozvojových politik, jako Společné vize rozvoje¹³⁷. Explicitně se přihlašuje k napomáhání „naplňování Roz-

---

¹³⁴ Viz obdobná debata v sociologii nerovnosti ohledně definice chudoby.

¹³⁵ Tyto ukazatele mohou být nadále rozkládány do jednotlivých dimenzí – jako minimální denní přísun proteinů, vybavenost domácnosti – počet toalet, zavedení vody či elektřiny, základní nábytek apod. Logika však zůstává stejná.

¹³⁶ Za příklad podpory ze strany neziskových organizací uveďme např. zaštitění tohoto přístupu švédskou nadací Dag Hammarskjöld Foundation.

¹³⁷ Dokument a další informace dostupné z http://ec.europa.eu/development/policies/consensus_en.cfm, odkud jsou také čerpány citace.

vojových cílů tisíciletí, spolu s dalšími výzvami jako udržitelný rozvoj, boj proti HIV/AIDS, bezpečnost, prevence konfliktů, boj proti nucené migraci apod., a pomůže nastolit spravedlivější globalizaci“ (*ibid.*). Velký důraz je kladen také na normativní stránku rozvoje, kdy se Evropská unie chce zasazovat za implementování rozvoje, „založeného na evropských demokratických hodnotách – respektování lidských práv, demokracie, základních svobod a vlády práva, good governance, gender rovnosti, solidarity, sociální spravedlnosti a efektivního multilaterálního jednání, zejména skrze OSN“ (*ibid.*), což odpovídá nastavení paradigmatu lidského rozvoje jako pokračování osvícenského osvobuzujícího diskursu. EU je významným hráčem, neboť poskytuje více než 50 % světové rozvojové pomoci, přičemž se snaží zaměřovat na nejzranitelnější a opomíjené státy, zejména na africkém kontinentu. V literatuře jsou za představitele přístupu základních potřeb uváděny *Rozvojové cíle tisíciletí*. Proto je následující část věnována této globální iniciativě.

6.2. ROZVOJOVÉ CÍLE TISÍCILETÍ

Na přelomu tisíciletí OSN¹³⁸ schválila tzv. Deklaraci tisíciletí¹³⁹, v níž se 189 států zavázalo usilovat o naplnění Rozvojových cílů tisíciletí¹⁴⁰ (RCT)¹⁴¹. RCT stanovily strategickou vizi, kterou se UN a další organizace snaží naplnit na počátku nového století.

RCT znamenaly znovu přihlášení se k základním cílům, které byly projednávány během významných setkání a konferencí v posledních desetiletích 20. stol. Přes organizování mnoha konferencí a jednání převládalo na sklonku tisíciletí klima deziluze nedosažení konkrétního pokroku v jednotlivých oblastech. RCT stanovily konkrétní a měřitelné cíle, což mělo tuto situaci napravit (Alston, 2005, s. 756). Alston za silné stránky RCT považuje fakt, že a) stanovují prioritní oblasti, na kterých existuje v mezinárodní komunitě shoda; b) jsou jasně kvantifikovány, což umožňuje měřitelnost jednotlivých cílů; c) jsou časově omezené, což umožňuje lepší zacílenost u problémů, které jsou jinak považovány za postupně realizovatelné (cf. progresivní naplňování ekonomických, sociálních a kulturních práv; d) a v neposlední řadě došlo také k ustavení institucionálního aparátu, který má napomáhat k realizaci RCT (Alston, 2005, s. 756–757).

---

¹³⁸ *Jednotlivé zprávy The Millennium Development Goals Reports volně dostupné z: <http://www.un.org/millenniumgoals/>.*

¹³⁹ *United Nations Millennium Declaration, přijatá 8. září 2000. G. A. Res. 55/2, UN GAOR, 55th Sess., Supp. No. 49, U. N. Doc. A/RES/55/2.*

¹⁴⁰ *Obecně o významu RCT viz např. FUKUDA-PARR, S. (2004): Millennium Development Goals: Why They Matter, 10 Global Governance, 395 2004.*

¹⁴¹ *Oficiální seznam rozvojových cílů tisíciletí OSN: <http://www.osn.cz/soubory/officialist-2008-cze.pdf>*

Cíl č. 8 je také důležitý pro monitorování závazků rozvinutých zemí vůči zemím rozvíjejícím, neboť tento cíl představuje globální snahu zavázat, alespoň morálně, rozvinuté země, aby jednali odpovědně za hranicemi svých národních států. Dále podle Fukundy-Parra (2006, s. 968) zahrnuje cíl 8 širší otázky, které jsou nezbytné pro naplňování RCT, jako je otázka pravidel světového obchodu, problematika oddlužení RZ či transfer technologií. Avšak jedním z problémů monitorování naplňování cíle 8¹⁴², tedy globálního partnerství, je nedostatečné stanovení indikátorů pro plnění tohoto cíle. Z důvodů nesnadné měřitelnosti cíle byl vyvinut nový indikátor, který se snaží zachytit pokroky na cestě za kvalitním partnerstvím pro rozvoj.

Index vznikl jako odpověď na pociťované nedostatky tehdejších indexů v hodnocení kvality a dopadu rozvojové pomoci a jednotlivých politik rozvinutých států. Dosavadní indexy nezohledňovaly „měkké faktory“, tj. podmínky, za kterých je pomoc poskytována (např. ignorování „vázané pomoci“ – *tied-aid*), či reflexe dopadů pomoci – v případě směřování do nedemokratických režimů či vlivu pomoci na pokračování válečných konfliktů atd.

Index podpory rozvoje je jedním z novějších indikátorů, který je odpovědí na kritiku rozvojového cíle č. 8, zaměřený na posílení a zkvalitnění partnerství pro rozvoj. Index podpory rozvoje (*The Commitment to Development Index, CDI*) byl koncipován v roce 2006 pod vedením Davida Roodmana ve washingtonském think-tanku Centra pro globální rozvoj (*Center for Global Development*¹⁴³). Podle indexu¹⁴⁴ je hodnoceno 22 členských zemí komise DAC (*Development Assistance Committee*) organizace OECD, sdružující státy poskytující oficiální rozvojovou pomoc¹⁴⁵. Tyto země jsou považovány za klíčové v potenciálu napomáhat rozvoji a dobré správě. DCI je poměrnou hodnotou, která vzhledem k referenčnímu roku (nyní 2008), sleduje změny v jednotlivých dimenzích. Průměr v roce 2008 byl stanoven na pět. Index může nabývat i záporných hodnot (pokud např. země vypouští velké množství emisí) či hodnot nad 10 (dvojnásobek zvolené hodnoty pro průměr – srov. hodnota Rakouska v oblasti imigračních politik). Index zohledňuje velikost země, takže umožňuje poukázat na (mezeru) „potenciálu“ přispívát v rozvoji nízko a středněpříjmových zemí světa.

Jedná se o složený index, který znamená kvalitativní pokrok od HDI, neboť měří „rozvojovou náklonnost“. Země jsou hodnoceny v sedmi dimenzích¹⁴⁶: rozvojová pomoc, mezinárodní obchod, politiky migrace a životního prostředí, bezpečnostní politiky a technologie. Tento index má být kvantifikovaným indikátorem naplňování osmého cíle Rozvojových cílů tisíciletí.

---

¹⁴² O klíčové roli tohoto cíle, viz: FUKUDA-PARR, S. (2006): *Millennium Development Goal 8: Indicators for International Human Rights Obligations?* 28 *Hum. Rts. Q.* 966 (2006).

¹⁴³ http://www.cgdev.org/section/initiatives/_active/cdi/.

¹⁴⁴ Srov. http://www.cgdev.org/section/initiatives/_active/cdi/faq#5.

¹⁴⁵ Od roku 2008 je index počítán i pro Jižní Koreu.

¹⁴⁶ Citováno podle: <http://www.cgdev.org/section/initiatives/active/cdi/faq#5>.

- 1) *Objem rozvojové pomoci*, ze které jsou financovány iniciativy jako očkování dětí či budování infrastruktury;
- 2) *obchodní politiky*, které umožňují rozvíjejícím se zemím lepší přístup na světové trhy a přispívají k tvorbě nových pracovních příležitostí;
- 3) *investice*, které jsou zdrojem kapitálu a dobrých manažerských praktik;
- 4) *politiky migrace*, které umožňují pohyb pracovní síly do bohatších zemí a posílání výdělků migrantů do domovské země (*remittences*);
- 5) *politiky životního prostředí*, které zohledňují fakt, že rozvinuté a rozvíjející se země jsou vzájemně propojeny a odpovědný za sdílení přírodních zdrojů;
- 6) *bezpečnostní politiky*, neboť stabilita a bezpečnost jsou předpoklady rozvoje;
- 7) *technologie*, neboť inovace jsou pro rozvoj klíčovým faktorem. V této oblasti je nejdůležitější otázka *práv duševního vlastnictví*. Důležitost práv duševního vlastnictví v šíření a používání technologií se odráží v obohacení dimenze technologie o dva další komponenty: zda země umožňují nárokování si vlastnictví myšlenek, které jsou již veřejně používány, a zda jsou povoleny výjimky z práv duševního vlastnictví za účely výzkumu.

Z uživatelského hlediska je třeba porovnávat přepočítané hodnoty podle nejnovější metodologie pro srovnávání vývoje u jednotlivých zemí, jinak by nepřepočítaná porovnání mohla odrážet *změněnou metodologii*, a nikoli změnu hodnot samotných jednotlivých indikátorů¹⁴⁷.

Index poukazuje na roli, kterou hrají rozvinuté země v utváření či udržování chudoby, a odráží fakt, že „nerozvinutost“ zemí není endogenním faktorem. Index také zavádí nové prvky: jednak „koherenci“ rozvojových politik, tj. nakolik jednotlivé státy naplňují jednotlivé dimenze a zda výkonnost v určité oblasti není vykoupena např. znečišťováním životního prostředí. Další inovací je penalizace za politiky, které danou situaci zhoršují či jsou spojeny s podmínkami (kondicionalitami), ze kterých v konečném důsledku těží donorská strana (*tied-aid*).

Obecně příliš mnoho autorů Rozvojové cíle tisíciletí nekritizuje. Rigg (2008) se domnívá, že nedostatek kritiky je zapříčiněn tím, že RCT představují evidentní „dobra“, a proto jsou žádoucí a prospěšné. Přesto se objevují relevantní argumenty, které poukazují na slabiny tohoto projektu (podle Rigg, 2008, s. 33):

- 1) Jednou z námitek je, zda formulování kvantitativních cílů, které si musí jednotlivé organizace a národní vlády vzít za své, je vhodný nástroj implementace rozvojových ideálů.
- 2) Kritické RCT kladou otázku, zda jsou dostupná data dostatečně spolehlivá pro identifikování pokroku, kterého bylo dosaženo v naplňování jednotlivých cílů.

¹⁴⁷ Všechny reference viz oficiální stránky institutu Center for Global Development, http://www.cgdev.org/section/initiatives/_active/cdi/faq#5.

- 3) Zda jednotlivé cíle adekvátně zohledňují rozvojové ideály, kterých má být dosaženo.
- 4) Zda existuje mechanismus, mimo morální naléhání a politické výzvy, který by zajistil systematické úsilí k dosažení RCT, zejména RCT č. 8, který se týká mezinárodní spolupráce.

James¹⁴⁸ (cit. podle Rigg, 2008, s. 33) směřuje svoji kritiku na selhávání rozlišení mezi *prostředky* a *cíli*, tj. mezi skutečným a potenciálním dosažením cíle. James ukazuje, že některé rozvojové cíle jsou cílem samotným a jsou měřitelné na úrovni jednotlivce. Konkrétně např. cíle 4, 5 a 6, stejně jako cíle snížení počtu hladovějících. Avšak další cíle jsou podle Jamesova názoru spíše prostředky než cíle. Např. je rozdíl mezi dosažením univerzální docházky pro určitou věkovou kohortu a skutečným získáním funkční a matematické gramotnosti. Univerzální primární vzdělání může vést k získání gramotnosti, avšak pokud je vzdělávací systém nedostatečný, jak tomu často v nejhudších zemích je, tak tohoto cíle i přes naplnění univerzální docházky nemusí být dosaženo. Univerzální primární vzdělání tedy nemusí poskytnout adekvátní dovednosti pro současný svět. Analogická kritika je uplatnitelná také na cíle genderové rovnoprávnosti a posílení pozice žen či environmentální udržitelnosti. Satterthwaite (cit. podle Rigg, 2008, s. 25) kritizuje statistiky vypovídající o městské chudobě a poskytování služeb ve městech v Africe (cíl 7). Satterthwaite argumentuje, že pokud je monitorování založeno na nevhodných indikátorech nebo indikátory samotné jsou založeny na nevhodných předpokladech, potom nebudou sloužit k monitorování skutečné redukce chudoby s ohledem na adekvátní úroveň příjmů, nebo k zajišťování odpovídající úrovně služeb. Přestože Rozvojové cíle tisíciletí vznikly na půdě OSN, která je zásadní organizací pro kodifikaci a diseminaci lidských práv, jsou rozvojové cíle tisíciletí v tomto ohledu velmi úzce zaměřeny. Např. další formy deprivace (viz definice chudoby), jako jsou *sociální exkluze*, *politická marginalizace* nebo *kulturní práva*, jsou ignorovány. Technokratický, na expertním vědění založený přístup se tak stává problémem, neboť nerovnosti v přístupu k moci jsou často příčinou chudoby. Technokratické a instrumentálně stanovené cíle také znamenají, že se vlády národních států, stejně jako multilaterální agentury, zaměřují spíše na intervence, které zlepší jejich šance dosažení na RCT, než na snahu napravit hluboce zakořeněné a problematické manifestace deprivace. Jednotlivé RCT jsou vzájemně propojené, tj. nesplnění jednoho cíle má negativní dopady na naplňování dalších. Např. nesplnění univerzálního primárního vzdělání znesnadňuje dosažení cíle ohledně dětské úmrtnosti, výživy, genderové rovnosti, HIV/AIDS a dalších. Nebo např. vysoká úmrtnost matek v subsaharské Africe odráží nikoli pouze nedostatek zdravotnické infrastruktury, ale také nízký status žen v těchto společnostech, v důsledku čehož ženy nemají dostatečnou kontrolu nad reprodukčními strategiemi (Rigg, 2008, s. 35). RCT podle Rigga (2008, s. 36) představují integrovanou

---

¹⁴⁸ Cf. JAMES, J. (2006): *Misguided Investments in Meeting Millennium Development Goals: a re-consideration using ends-based targets*. *Third World Quarterly*, Vol. 27, No. 3, pp. 443–458.

a kolektivní snahu o zlepšení situace nejchudších lidí světa. Avšak zejména nejchudší země ke stanovenému datu (tj. do roku 2015) RCT nesplní.

Kritiky jsou zaměřeny na formulaci cílů samotných, spolehlivost empirických dat, na kterých je pokrok monitorován, a také na selhání širší mezinárodní komunity věnovat na RCT dostatečné finanční prostředky. Okonofua¹⁴⁹ (2006) argumentuje, že dosažení rozvojových cílů tisíciletí bude velmi problematické zejména pro země subsaharské Afriky (Okonofua, 2006, s. 7), neboť mezi léty 1990 a 2003 dokonce došlo k nárůstu chudoby v tomto regionu (Okonofua, 2006, s. 8).

Do jisté míry je problémem RCT i samotné fungování OSN, které naráží na určitá omezení. Hlavním limitem je samotná povaha OSN, která je politickou a nikoli rozvojovou organizací. Jednotlivé orgány, agentury, fondy či programy OSN mají omezený prostor pro nezávislou iniciativu. Proto rozvojové role OSN jsou přímo i nepřímo utvářeny prioritami nejmočnějších členských států (Whitman, 2008, s. 555). Dekolonizace více než ztrojnásobila počet členských států OSN a globalizace proměnila vnímání a očekávání vlád jak rozvinutých, tak rozvíjejících se zemí. Dříve periferní záležitosti a faktory, jako jsou problematika lidských práv, otázka genderu či udržitelnost životního prostředí, získaly velký vliv. Nejvýznamnějšími rozvojovými organizacemi OSN jsou *World Health Organization (WHO)*, *World Food Program (WFP)*, *Food and Agriculture Organization (FAO)*, *UNESCO (ibid.)*.

Dynamika globální architektury nadnárodních organizací, tj. nezávislost Světové banky či MMF, často znamená, že některé iniciativy těchto organizací v rozvíjejících se zemích mohou být v opozici proti iniciativám agentur OSN. Např. Programy strukturálního přizpůsobení prohloubily dluhovou problematiku zemí nacházejících v zadluženosti vůči zahraničním věřitelům, zatímco se četné agentury OSN se snaží zmírnit dopady těchto programů. Avšak role OSN v rozvíjejících se zemích neznámá pouze prosazování politik nejnižšího společného jmenovatele. Skrze kombinaci stanovování norem, monitorování, shromažďování dat byly různé agentury naprosto klíčové ve zlepšení v oblasti zemědělství, gramotnosti, dětské úmrtnosti atd. (Whitman, 2008, s. 555).

Po skončení studené války bylo vkládáno mnoho nadějí do mírových misí OSN, často na úkor rozvoje, a značné zdroje byly věnovány na humanitární pomoc (cf Ordord, 2011). Pokud jsou mírové mise OSN a udržování míru relativně úspěšnými aktivitami OSN, nároky post-konfliktní rekonstrukce a rozvoje jsou často velmi komplexní a politicky výbušné a nedostatečně finančně zabezpečené. Rozpočty agentur OSN jsou závislé na donorech, proto přechod od humanitární pomoci k rozvoji je podmíněn nejenom současnými politickými zájmy jednotlivých států, ale také trendy snižujícího se objemu

---

¹⁴⁹ OKONOFUA, F. E. (2006): *Achieving Millennium Development Goals in Africa: How Realistic? African Journal of Reproductive Health*, Vol. 9, No. 3, December 2006, pp. 7-14. ORFORD, A. (2011): *International authority and the responsibility to protect*. Cambridge: Cambridge University Press.

financí věnovaných na zahraniční rozvojovou pomoc (objem prostředků na rozvojovou pomoc klesl z 55 miliard na 48 miliard dolarů). Tento trend je ještě prohlubován globalizačními procesy a přeshraničními problematikami, jako jsou pandemie, nedostatek vody, ničení přírodních zdrojů či obchod se zbraněmi. V současné době jsou obavy jednotlivých národních států o posílení moci OSN spojeny s kritikou jejího fungování, i operací OSN, přičemž samotná reforma fungování OSN je odsouvána (Whitman, 2008, s. 557). Kritikové volají po více integrovaném, méně sektorálním přístupu k zaostalosti a dalším globálním problémům (Whitman, 2008, s. 558).

Přestože OSN definuje zdraví jako právo, skutečná podoba cílů v oblasti zdravotních politik a kontroly nemocí se v RCT blíží neoliberálnímu pojetí *zátěže nemocí*. BNA také představuje jeden z argumentů pro vynořující se sociální stát¹⁵⁰. RCT tak představují radikální ustoupení z pozic zdraví jako práva. Naopak RCT bývají interpretovány jako znovuoživení BNA, neboť když zhodnotíme jejich obsah, jsou operacionalizací BNA, čímž odpovídají na kritiku, která byla vůči BNA vznesena. Celkově jsou cíle v oblasti zdraví nedostatečné, jak ilustrují následující data. V RCT je sice zahrnuto snížení dětské a mateřské úmrtnosti, ale ta představuje pouze část celkové světové *vyhnutelné mortality*. Např. zápal plic a průjmová onemocnění zabíjejí ročně 3,8 milionu dětí, přičemž finanční toky jsou nesrovnatelně nižší než toky na zvládnání HIV/AIDS, s 2,7 milionu úmrtí (v roce 2009 kleslo na 2,2 milionu), stejně jako 90 % z celkové specifické úmrtnosti na malárii představují děti (700 000–900 000) (Unger et al., 2010, s. 15). Tato čísla ilustrují *selhávání politik*, které jsou *selektivně* zaměřeny na kontrolu vybraných nemocí a neumožňují zvládat celou škálu nemocí, přičemž tímto systémem „propadají“ nemoci s vysokou mortalitou. Situace je ještě zhoršena dopady ekonomické krize v roce 2008 na křehké zdravotnické systémy (srov. 1,02 miliardy podvyživených lidí s nárůstem 100 milionů mezi lety 2006–2008 (FAO UN, 2009).

V další části jsou představeny přístupy založené na lidsko-právním diskursu.

---

¹⁵⁰ Srov. Barrientos, Hulme, 2010.

6.3. LIDSKÁ PRÁVA A LIDSKO-PRÁVNÍ PŘÍSTUPY

Lidsko-právní přístup je normativním přístupem založeným na naplňování a respektování lidských práv, kodifikovaných v mezinárodních úmluvách a deklaracích a transponovaných do ústav národních států v podobě právních nebo direktiv vládní politiky (cf. ústava, Indie část III). Jedná se o jeden z nevlivnějších současných přístupů v současném diskursu mezinárodního rozvoje. Pokud jsou lidská práva používána jako *přímý nástroj změny*, jedná se o *přístup lidských práv*. *Lidsko-právní přístupy* potom zahrnují jako přímé, tak *nepřímé používání práva* pro dosažení sociální změny (Gready¹⁵¹, 2008, p. 735).

Mezi významné rozvojové aktéry, kteří se přihlašují k lidsko-právnímu přístupu, patří jak klíčové instituce – agentury OSN (UNDP, UNICEF), tak donoři – britská UK Department for International Development DFID, švédská International Development Cooperation Agency SIDA, ale i mezinárodní neziskové organizace ActionAid, CARE, Oxfam a lokální a sociální hnutí (Gready, Ensor, 2005; NyamuNusembi, Cornwall, 2004).

Lidsko-právní přístup náleží do proudu přístupu zaměřeného na člověka, které se začaly vynořovat od 60. let jako nové vize rozvoje charakterizované iniciativami proti chudobě, důrazem na sociální zabezpečení a genderové strategii (Gready, Ensor 2005, s. 15). Lidská práva jsou v souladu s lidským rozvojem, neboť sdílejí společnou vizi a cíl – zajistit bezpečnost, životní standard a důstojnost všem lidem na světě (HDR, 2000¹⁵²).

Vysoký úřad pro lidská práva OSN definuje lidská práva¹⁵³ jako „univerzální právní garance, které chrání jedince a skupiny proti jednání nebo naopak nejednání, které zasahuje do základních svobod, oprávnění a lidské důstojnosti“ (UN, 2006, s. 1). Práva jsou univerzální a vznikají narozením, jsou zaměřena na lidskou důstojnost a na stejnou hodnotu všech lidí; jsou rovná, nedělitelná a vzájemně propojená (*ibid.*).

Lidsko-právní tradice má dva zdroje, které používají rozdílnou legitimizaci (ospravedlnění) tohoto přístupu a mají různé důsledky pro chápání univerzálnosti či kulturní podmíněnosti lidských práv. Přírozeno-právní tradice je napojena na diskurs buď náboženský, tj. člověka jako nositele božské přirozenosti, nebo naturalistický, tj. jako každého člověka nadaného rozumem a schopností argumentovat, v důsledku čehož je každý nositelem nepopíratelných práv, bez ohledu na to, jaké skupiny je příslušníkem. Deklarace práv člověka a občana se přihlašuje k této přírozeno-právní tradici, neboť lidská práva jsou vyjádřením odvážné myšlenky, že všichni lidé mají nárok na sociální

¹⁵¹ GREADY, P. (2008): *Rights-based approaches to development: what is the value added? Development in Practice*, Vol. 18, No. 6.

¹⁵² *Human Development Report 2000*. New York: United Nations Publications. Dostupné z: www.undp.org/hdro.

¹⁵³ *Pro obecný úvod a selekci sporů o lidská práva, viz např. DE SCHUTTER, O. (2010): International Human Rights Law: cases, materials, commentary*. Cambridge: Cambridge University Press.

uspořádání, které je ochraňuje od nejhorších zneužívání a strádání a zajištění lidské svobody a důstojného života (HDR, 2000, s. 2). Pokud je tato přirozenoprávní teorie sekularizována, tj. zbavena svého náboženského základu, je tento koncept otevřen kritice, že postrádá základy (Gready, Ensor, 2005, s. 2). Rozvojoví aktéři si jsou vědomi toho, že se jedná o idealistickou morální fikci, avšak domnívají se, že se jedná o fikci, která má potenciál mobilizovat a umocňovat (empower) a z toho důvodu je důležitá¹⁵⁸ (Gready, Ensor, 2005, s. 3). Nicméně užití lidských práv jako strategického nástroje pro urychlení sociální změny je možné z různých pozic, např. i z *protestní pozice*, která používá lidská práva jako nástroj zpochybnění stávající distribuce bohatství a nástroj nastolení spravedlivějšího řádu¹⁵⁹ (Dembour, 2010).

Druhá tradice navazuje na osvícenský koncept společnosti jako sociálního kontraktu, tj. jako vědomého, zamýšleného aktu, kdy je část svobody člověka směřována za výhody života ve společenství (Gready, Ensor, 2005, s. 2). Tato legitimizace lidských práv spočívá nikoli na náboženském diskursu či sekularizované víře v humanitu, ale na *sociálním kontraktu*, který posloužil k limitování nároku na absolutní vládu.

Přestože lidská práva a blahobyt byly bezesporu součástí agend mezinárodních institucí již v letech 40. a 50., stejně jako byly součástí politik vlád nově vzniklých států, dominantní praktiky rozvoje *etickou dimenzi* v tomto období příliš nezohledňovaly. Například rozvoj byl považován za *synonymum ekonomického růstu a modernizace* tradičních společností. Převládal předpoklad, že *blahobyt a lidská práva* budou *automaticky lineárně následovat*, což odpovídalo i tehdejšímu analytickému aparátu rozvoje, který měřil rozvoj jako HDP. Přestože všechny tyto koncepty existovaly již ve 40 a 50. letech, nebyly explicitně integrovány do konceptu rozvoje. V západním rozvojovém myšlení *existovaly paralelně s doktrínou rozvoje* jako ekonomického růstu (Elliott, 2008, s. 41).

Přestože je lidskoprávní revoluce je myšlenkově spjata s evropským osvícenstvím a se západní civilizací, existují regionální charty lidských práv, které umožňují zohlednit specifika daného regionu¹⁵⁴. Navíc, mechanismus uplatňování lidských práv umožňuje zohlednit nejenom regionální, ale i národní specifika, hodnoty a standardy, neboť nositelem závazku (*duty-bearer*) je stát. Přestože *Všeobecná deklarace lidských práv* je

---

¹⁵⁸ Jinou klasifikaci původu a užití lidských práv představuje např. DEMBOUR, M. B. (2010): *What Are Human Rights? Four School of Thoughts*. 32 *Hum. Rts. Q.* 1 (2010). Je možné se např. hlásit k protestnímu nahlížení na lidská práva, kdy jsou práva používána jako strategie namířená na nelegitimní nerovnosti.

¹⁵⁹ DEMBOUR, M. B. (2010): *What Are Human Rights? Four School of Thoughts*. 32 *Hum. Rts. Q.* 1 (2010). <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/mezinar.pakt-obc.a.polit.prava.pdf>.

¹⁵⁴ Např. *Africká charta lidských práv se explicitně dovolává hodnot, které jsou vlastní tomuto kontinentu*, cf. *African (Banjul) Charter on Human and Peoples' Rights*, přijata 27. června, 1981, OAU Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I. L. M. 58 (1982), vstoupila v platnost Oct. 21, 1986.

prohlášením a nikoli právně závazným dokumentem, následující úmluvy¹⁵⁵ kodifikující občanská, politická, ekonomická¹⁵⁶, sociální a kulturní práva jsou závazné (HDR, 2000, s. 2). Pokud stát úmluvu ratifikoval, jsou tato práva vymahatelná. Mnoho rozvíjejících se států také zaneslo sociální a ekonomická práva do svých ústav. *Konstitucionalizovaná lidská práva* jsou vymahatelná skrze soudy jednotlivých národních států, popř. v odvolacím řízení regionálních soudů, což umožňuje domácí interpretaci norem¹⁵⁷.

V posledních třech desetiletích jsme svědky skutečného globálního rozšíření lidských práv, které byly včleněny do ústav národních států, takže můžeme v mluvit o „globalizovaných lidských právech“ (Shestack, 1997–1998, s. 560). Začleněním lidských práv do ústavního uspořádání značného počtu národních států došlo k výraznému nárůstu počtu lidskoprávních litigací. Oběti bezpráví nebo marginalizované obyvatelstvo tak mají k dispozici nový nástroj ve snaze napravit nerovnosti nebo nespravedlnosti, které považují za nelegitimní. Přestože se větší pozornosti těší občanská a politická práva, pro rozvoj jsou stejně důležitá práva ekonomická, sociální a kulturní (Alston, Quinn, 1987, s. 157). Neboť mnoho případů ukazuje, že naplňování ekonomických či sociálních práv není možné bez respektování práv občanských a politických.

Lidská práva jsou multidimenzionální – tj. zahrnují práva občanská, politická, ekonomická, sociální a kulturní práv (HDR, 2000, s. 2). Přestože jsou lidská práva považována za nedělitelná, vývoj problematiky lidských práv ukazuje, že k hierarchizaci práv docházelo a to zejména díky historii kodifikování občanských a politických na straně jedné a sociální, ekonomických a kulturních práv na straně druhé. Zatímco první skupina práv byla prosazována západními mocnostmi, tj. práva občanská a politická (první generace lidských práv), druhou skupinu prosazovaly země světa druhého (ekonomická, sociální a kulturní práva, druhá generace práv). Ideologický konflikt se tak přenesl i do oblasti konceptualizace lidských práv, což mělo vliv i na jejich vymahatelnost. Třetí generací lidských práv jsou potom tzv. kolektivní práva, jako je právo na rozvoj či práva určitých skupin, např. práva žen, handicapovaných či dětí, cf. např. STEINER, H.J.; ALSTON, P.; GOODMAN, R. (eds.) (2007): *International Human Rights in Context, Law, Politics and Morals*. Oxford: Oxford University Press.

---

¹⁵⁵ Cf. *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, přijatá 16 prosince 1966, GA Res. 2200 (XXI), 21 UN GAOR Supp. (No. 16) at 49, UN Doc. A/6316 (1966), 993 UNTS 3, vstoupila v platnost 3. ledna 1976. Český pakt o Mezinárodní pakt o občanských a politických právech* <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/mezinar.pakt-obc.a.polit.prava.pdf>.

¹⁵⁶ *Pro kodifikaci ekonomických, sociálních a kulturních práv, která jsou podrobena tzv. postupné realizaci (progressive realization), cf. YOUNG, K. G. (2012): Constituting economic and social rights, Oxford: Oxford University Press.*

¹⁵⁷ Cf. např. MUTUA, M. (2007): *Standard Setting in Human Rights: Critique and Prognosis*. 29 *Hum Rts. Q.* 547 (2007).

Pokud např. nemá žena svobodné právo rozhodovat o své budoucnosti, dochází k porušování několika typů práv, jak je tomu např. při nucených sňatcích (v rozporu s článkem 23 §3 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech).

Následující konkrétní případy ilustrují možnosti a limity lidskoprávních litigací. Vybrány jsou případy ze zemí s progresivní lidskoprávní legislativou, která umožňuje využití práva k narovnání nerovností nebo bezpráví. Zejména nově přijaté ústavy v Jihoafrické Republice¹⁶⁰ či Brazílii vedly k nárůstu počtu případů, kdy se jedinci či skupiny dovolávají práva, které je garantované ústavou dané země. Konkrétně jsou uvedeny případy z Jižní Afriky, která po pádu apartheidu má k dispozici jednu z nejvyšších ústav světa. Dále je uveden případ Brazílie, která je příkladem negativního dopadu litigací, zejména v oblasti přístupu ke zdravotní péči, neboť přiznání individuálního práva na léčbu znamená vytváření nerovností, neboť je tak jedinec oproti jinými občanům, kteří se nesoudí, zvýhodněn. A konečně je představen případ z Mumbai, který ukazuje limity na typu ústavy, kde nejsou sociální, ekonomická a kulturní práva garantována přímo, ale jsou v ústavě zakotvena nepřímo, pouze jako závazné direktivy pro vládu při koncipování sociálních politik.

Jedním z neznámějších případů, kdy byla lidská práva použita jako přímý nástroj ochrany marginalizovaných, tedy skrze soudní litigace, je případ přístupu k antiretrovirální terapii pro nastávající matky v Jižní Africe (soudní spor Minister of Health v Treatment Action Campaign (2002 (5) SA 721 (CC)). Vláda Jižní Afriky odmítala poskytnout lék nevirapine, který brání přenosu viru HIV z matky na dítě. Soudní spor Hnutí Treatment Action Campaign (Hnutí za léčbu) s ministerstvem zdravotnictví Hnutí za léčbu vyhrálo a dvě dávky nevirapinu byly poskytovány skrze veřejné zdravotnictví nastávajícím matkám, u kterých byl identifikován virus HIV. Úspěch této kampaně byl dán několika faktory. Prvním byla postižená skupina, tj. nenarozené děti, které přijdou na svět HIV pozitivní kvůli pozitivitě matky, což je skupina, která vzbuzuje solidaritu napříč společností. Dalším aspektem byla nabídka farmaceutické firmy poskytnout léky zdarma, alespoň na omezenou dobu, takže to nepřinášelo státní administrativě žádné dodatečné náklady. Úspěch soudního sporu byl také dán faktem, že vítězství Hnutí za léčbu neznamenovalo přístup k antiretrovirální terapii pro všechny HIV pozitivní pacienty, ale pouze pro nastávající matky před porodem. Po porodu již právo na bezplatnou antiretrovirální terapii neměly (cf např. Bilchitz (2003), Magaisa (2003), Fitzpatrick, Slye, (2003).

Poskytnutí antiretrovirální terapie pro všechny potřebné naráží na problematiku omezenosti finančních zdrojů rozvíjejících se zemí. Autoři kodifikace ekonomických, sociálních a kulturních práv si byli tohoto problému vědomi, a proto na rozdíl od občan-

---

¹⁶⁰ Pro analýzu vývoje v Jihoafrické Republice, cf. např. SARKIN, J. (1998): *The Development of a Human Rights Culture in South Africa*, *Hum. Rts. Q.* Vol 20, No. 3. (1998), pp. 628–665.

ských a politických, které jsou vymahatelné v plném rozsahu s přispoupením k úmluvě či chartě, je druhá generace lidských práv podrobena tzv. progresivní realizaci. Kritériem pro rozhodování o tzv. minimálním jádru závazků státu vůči občanům je kritérium „rozumnosti“ (reasonability), (cf. např. SSENYONJO, M. (2009): *Economic, Social and Cultural Rights in International Law*). Příklad ilustrující problematiku respektování, ochrany a naplňování práv (základní tři závazky vyplývající z ratifikace lidskoprávní legislativy – responsibility to respect, protect and fulfil) posuzoval ústavní soud Jižní Afriky. V případě *Soobramoney v. Minister of Health (Kwazulu-Natal, case CCT 32/97, November 1997)* požadoval diabetik s prodělanou srdeční příhodou ve finální fázi selhání ledvin přístup k dialýze poskytované státní nemocnicí v Durbanu. Vzhledem k omezeným prostředkům, kterými nemocnice disponuje, mu byla léčba upřena. Ústavní soud Jihoafrické republiky rozhodl, že článek 27 (3) ústavy má být interpretován negativně, tj. že nesmí být odmítnuta akutní zdravotní pomoc a tento článek se nevztahuje na chronické stavy. Příklad *Soobramoney* tak ilustruje problematiku vymahatelnosti sociálních a ekonomických práv (cf. Steiner et al., 2007, s. 329–333).

Landau¹⁶¹ shrnuje výsledky sociálně-ekonomických soudních sporů, ve kterých se žalující dovolává svých lidských práv, na příkladu Kolumbie, Brazílie či Indie. Jedná se o přímé užití práv, tj. o přístup lidských práv (v kontrastu s lidsko-právními přístupy), a to skrze tzv. *public interest litigation* (PIL) (termín používaný v euroamerickém prostoru), nebo *social action litigation* (termín používaný v Indii)¹⁶³.

Lidsko-právní litigace nejsou vždy úspěšné. Jednou z nejdéle probíhajících bitev, která skončila porážkou obyvatelstva donuceného k přesídlení, je několikaletá litigace o výšku jedné z elektráren v Narmada údolí v Gujaratu. Sardar Sarovar je nejvyšší ze soustavy budovaných hydroelektáren (celkově je jich přes 30) a její stavba vyvolala od počátku protesty. Projekt byl zahájen již v roce 1979 a stavba začala v roce 1987,

---

¹⁶¹ LANDAU, D. (2012): *Reality of Social Rights Enforcement*, 53 *Harv. Int'l. L. J.* (2012). *Pro Sardar Sarovar cf. např. CULLET, P. (2001): Sardar Sarovar Judgement and Human Rights, Economic and Political Weekly, Vol. 36, No. 18 (May 5–11, 2001) pp. 1503–1504. MODI, R. (2004): Sardar Sarovar Oustees: Coping with Displacement, Economic and Social Weekly, Vol. m39, No. 11, (Mar, 13–19, 2004) pp. 1123–1126.; MENON, M. S. (2003): Sardar Sarovar Project: Another Perspective, in Economic and Political Weekly, Vol. 38, No. 39 (Sep. 27–Oct. 3, 2003), pp. 4095–4096.*

¹⁶² *Minister of Health and Others v Treatment Action Campaign and Others (No 2) (CCT8/02) (2002) ZACC 15; 2002 (5) SA 721; 2002 (10) BCLR 1033 (5 July 2002). Pro analýzu viz MAGAISA, A. T. (2003): Minister of Health and other v. Treatment Action Campaign, Journal of Africal Law, Vol. 47, No. 1 (2003), pp. 117–125. FITZPATRICK, J.; SLYE, R. C.: Republic of South Africa v. Grootboom, Case no. CCT 11/00 2000(11), BCLR and Minister of Health v. Treatment Action Campaign, Case no. CCT 8/02. American Journal of International Law, Vol. 97, No. 3. (Jul., 2003), pp. 669–680. BICHLITZ, D. (2003): *Toward a Reasonable Approach to the Minimum Core: Lying the Foundation*. 19 *S. Afr. J. On Hum. Rts.* 1 (2003).*

¹⁶³ *Pro přehled strategií a výsledků soudních sporů v případech vymahatelnosti sociálních práv, uvedených na příkladu Kolumbie, Brazílie, Indie, Jižní Afriky a dalších zemí, cf. LANDAU, D. (2012): Reality of Social Rights Enforcement, 53 Harv. Int'l. L. J. (2012).*

tehdy za podpory Světové banky, která svoji podporu kvůli vzrůstajícím kontroverzím v roce 1994 stáhla (Cullet, 2001, s. 1503). Lidské náklady na stavbu jsou rozsáhlé: došlo k zatopení 297 vesnic a přemístění 40 000 rodin, nejméně z poloviny kmenového obyvatelstva, které je závislé na tradičním způsobu života (Modi, 2004, s. 1123). Přestože stavba elektrárny, jejíž výška byla několikrát navýšena, je porušením několika práv postiženého obyvatelstva (právo na život, právo na čisté životní prostředí, právo na potravu), tyto argumenty nebyly v nálezů Nejvyššího soudu zohledněny (Cullet, 2001, s. 1503). Modi mapuje negativní dopady přemístění na kmenové obyvatelstvo, které tvoří téměř polovinu přemístěných a shrnuje nálezy zpráv, které se problematikou přemístěného obyvatelstva zabývaly (Modi, 2004, s. 1124) (viz pozn. 161).

Jako příklad problematického rozhodnutí uvádí Rajagopal¹⁶⁴ případ obyvatele chodníku¹⁶⁵ (*pavement dweller*) z Mumbai. Přes přiznání práva na živobytí (tj. právo být na chodníku) skutečný výsledek soudního sporu znamenal, že Olga Tellis musela opustit místo, které bylo spojené se zajišťováním živobytí (cf. Rajagopal, 2007).

V kontextu výše uvedeného nárůstu významu lidských práv a role, kterou má národní stát hrát při jejich plnění, se dostává do popředí role veřejně poskytovaných služeb v rámci sociálního zabezpečení. Následující závěrečná část kapitoly je potom věnována zvýšené pozornosti, která je ze strany rozvojové komunity věnována sociálnímu zabezpečení.

6.4. SOCIÁLNÍ ZABEZPEČENÍ PRO MARGINALIZOVANÉ

V posledních letech se vynořuje konsensus, který považuje sociální zabezpečení za efektivní odpověď na chudobu a zranitelnost marginalizovaných v RZ. Tento trend se projevuje ve vzrůstajícím počtu politik sociálního zabezpečení, které jsou implementovány národními vládami rozvíjejících se zemí. Zároveň se sociálnímu zabezpečení dostává více pozornosti ze strany akademické obce, proto můžeme sociální zabezpečení považovat za nové paradigma pro sociální politiku v rozvíjejících se zemích (Barrientos, Hulme, 2010, s. 3).

---

¹⁶⁴ RAJAGOPAL, B. (2007): *Pro-Human Rights but Anti-Poor? A Critical Evaluation of the Indian Supreme Court from Social Movement Perspective*, *Human Right Review* Apr–Jun 2007, Vol. 8, Issue 3, pp. 157–186.

¹⁶⁵ *Supreme Court of India Olga Tellis & Ors vs Bombay Municipal Corporation on 10 July, 1985; 1986 AIR 180, 1985 SCR.*

Obecně můžeme rozlišit tři typy sociálního zabezpečení:

Sociální pojištění – představuje programy zaměřené na poskytování ochrany proti událostem, které vznikají během života, jako je mateřství, stáří, nebo událostem spojeným s prací, jako je nezaměstnanost nebo nemoc.

Sociální pomoc – poskytuje podporu jedinci či domácnosti, pokud se ocitnou v chudobě.

Regulace trhu práce – zajišťují minimální standardy práce, včetně práva na organizaci do odborů (Barrientos, Hulme, 2010).

Zatímco sociální pojištění je hrazeno z příspěvků jak zaměstnanců, tak zaměstnavatelů, sociální pomoc je hrazena ze státního rozpočtu (Barrientos, Hulme, 2010, s. 3).

Sociální zabezpečení je přímo zacíleno na snižování chudoby a na poskytování pomoci, čímž se zaměřuje na příčiny chudoby a nikoli pouze na její symptomy. Sociální zabezpečení vychází z předpokladu, že hlavní příčinou chudoby jsou překážky a omezení, kterým chudí lidé čelí, když se snaží využívat ekonomické příležitosti. Tyto překážky vznikají jako důsledek jejich zranitelnosti vůči ekonomickým, sociálním nebo přírodním *událostem*. Při absenci sociálního zabezpečení ovlivňují tyto události přímo životní standardy, ale mohou také přispívat k chování, ve kterém se chudí snaží *vyhýbat riziku*, což z dlouhodobého hlediska může být nevýhodné (Barrientos, Hulme, 2010, s. 4).

Sociální zabezpečení můžeme charakterizovat jako *veřejné jednání*, které je odpovědí na *zranitelnost, rizika a deprivaci*, které jsou považovány za *sociálně nepřijatelné* v rámci určitého politického uskupení nebo společnosti. Proto vláda přijímá programy, financuje chod institucí a implementuje normy zaměřené na ochranu jednotlivců a domácností před chudobou a deprivací

Barrientos, Hulme, 2010, s. 3).

V kontextu rozvíjejících se zemí má sociální zabezpečení vykonávat tři hlavní funkce: a) pomáhat chránit minimální úroveň spotřeby u těch, kteří se ocitnou ve stavu chudoby nebo jsou v nebezpečí upadnutí do chudoby, b) usnadnit investování do lidského kapitálu, které umožňuje vymanit se z trvalé a intergenerační chudoby, c) posílit jedince, aby byli schopni sami překonávat překážky a zranitelnosti (Barrientos, Hulme, 2010, s. 4).

Neoliberalní náhled na sociální zabezpečení však nevidí v záchranných sociálních sítích nástroj respektování důstojnosti jedince, ale „úplatek“, který nízkopříjmovou

populaci motivuje ke zdržování se od asociálního nebo nelegálního chování. Např. Sala-I-Martin (1997) z Mezinárodního měnového fondu argumentuje, že transfery a záchranná sociální síť jsou způsoby jak vykoupit sociální smír a snížit sociální nepokoje (Sala-I-Martin, 1997, s. 83). Paradoxně, ke stejným opatřením sahají i nedemokratické či diktátorské režimy. Sala-I-Martin tento fakt ani nezmiňuje či nekomentuje.

V této kapitole byl představen obrat ke člověku, tj. důležitost naplňování základních potřeb konkrétního jednotlivce. Tento přístup je v kontrastu s dříve představenými paradigmaty, které se zaměřovaly na makrorovinu, s předpokladem, že správně realizovaný rozvoj prostoupí celou společností. Historická zkušenost 60. let však ukázala omezenost tohoto předpokladu. V současné době dominantní globální iniciativa *Rozvojových cílů tisíciletí* poté čerpá z přístupů zaměřených na člověka. Stále většímu vlivu se těší lidsko-právní přístup, který by skrze politiky sociálního zabezpečení zajistil mnohodimenzionální ochranu marginalizovaného obyvatelstva. V následující kapitole je představeno čtvrté paradigma podle Nederveen Pietersovy klasifikace (2001/2010), ve kterém je představena role a význam neziskového sektoru v rozvoji.